

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Живот и дело Вука Филиповића

Тематски зборник од водећег националног значаја

Косовска Митровица, 2013.

ЖИВОТ И ДЕЛО ВУКА ФИЛИПОВИЋА
Тематски зборник од водећег националног значаја

Издавач

Филозофски факултет Универзитета у Приштини
с привременим седиштем у Косовској Митровици

За издавача

Проф. др Бранко Јовановић, декан

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Бранко Јовановић

Уредници

Проф. др Драгомир Костић

Проф. др Урош Шуваковић

Редакција

Проф. др Даница Андрејевић, проф. др Валентина Питулић, проф. др Драгомир
Костић, доц. др Славица Дејановић, доц. др Слађана Алексић, Бобан Станојевић

Рецензенти

Проф. др Даница Андрејевић, проф. др Сунчица Денић

Лектура и коректура

Оливера Шолаја (српски језик), Јелена Бабић (енглески језик)

Техничка припрема

Бобан Станојевић

Штампа

Graficolor, Краљево

(graficolor@ptt.rs)

Тираж 200 примерака

ISBN 978-86-6349-011-6

Овај зборник је резултат рада на научноистраживачком пројекту ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националне идентичности и евроинтеграција” који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

Сунчица Денић Легат Вука Филиповића	1
Драгољуб Стојадиновић Записи о Вуку Филиповићу	15
Даница Андрејевић, Ана Андрејевић Књижевна појава Вука Филиповића	33
Славица Дејановић Животна стварност или претапања маште	43
Валентина Питулић Традиционално и модерно у стваралаштву Вука Филиповића.....	59
Драгана Рајовић Идеолошке импликације у „Траговима” Вука Филиповића	69
Ана Андрејевић, Даница Андрејевић Ликови у романима Вука Филиповића.....	81
Драгомир Костић Поезија Момчила Настасијевића у тумачењу проф. Вука Филиповића	97
Голуб Јашовић Именослов романа „Стрма обала” Вука Филиповића	109
Марија Јефtimiјевић Михајловић Филиповићев теоријски и аналитички приступ Андрићевом делу	129
Милош Ђорђевић Шкловски код Срба	145

Слађана Алексић	
Књижевно дело и читалац	163
Јасна Парлић	
Васпитање и образовање у роману	
<i>Сирма</i> обала Вука Филиповића	173
Радмило Петровић	
У потрази за поетиком трајања	185

ДРАГАНА РАЈОВИЋ¹

ИДЕОЛОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ У „ТРАГОВИМА” ВУКАШИНА ФИЛИПОВИЋА²

Сажетак. Циљ овог рада је да се укаже на погубан утицај тоталитарних режима на уметничко стваралаштво. Филиповићев роман сагледан је у контексту послератног периода комунистичког револуционарног надахнућа у бившој Југославији. Роман, као најподеснија књижевна врста, био је потпуно у служби система. Тенденциозне идеолошке импликације у „Траговима” засениле су аутентичан слој сведочанства о животу у косовској равници. Упркос несумњивим утицајима и идеолошко-револуционарној мотивацији, рад указује на то да је аутор покушао да их донекле надиђе.

Кључне речи: Тоталитаризам, послератни роман, идеологија, национални идентитет, аутоцензура.

¹ Драгана Р. Рајовић; uredniklogos@yahoo.com

² Рад је написан у оквиру научног скупа *Дело Вука Филиповића*, Косовска Митровица–Грачаница, 26–27. септембар 2012, у организацији Филозофског факултета Универзитета у Приштини.

Писци послератне српске књижевности на Косову и Метохији имали су непорециву потребу дистанцирања од традиције, па се ова књижевност може сматрати књижевношћу дисконтинуитета. Богато књижевно наслеђе још од Светог Петра Коришког (око 1310) па све до Зарије Р. Поповића (1856–1934), Јанићија Поповића (1883–1951) и посебно Григорија Божовића (1880–1945) као да није ни постојало. И ма колико се маглили видици са садашње историјске дистанце, не треба превидети да је управо трагична судбина Григорија Божовића, кога су под оптужбом за *злочинство њроћив народа*¹ комунисти стрељали пред сам крај рата, могла бити опомена будућим писцима.² Правећи потпуни отклон према традицији, послератни писци на Косову и Метохији готово да су се нашли у улози зачетника књижевности. У таквом друштвено-историјском контексту, стваралаштво ових простора носило је двоструко бремене. Иако стварана у сопственој држави, српска књижевност Косова и Метохије третирана је као књижевност националне мањине и као таква делила је судбину своје нације.³ У иначе тешким околностима, у односу на поезију и критику, у посебној немилости налазило се прозно стваралаштво. Живот књижевних дела насталих на овом простору, зависио је од случајних околности, личних веза и друштвеног угледа аутора. Иако је при-

¹ Миленко Јевтовић: *Личности и књижевно дело Григорија Божовића*, Стари Колашин, Нови свет, Институт за српску културу, Зубин Поток, Приштина, 1996, књ. 2, 135.

² Одељење за рехабилитацију Окружног суда у Београду донело је маја 2008. решење којим је усвојен захтев за рехабилитацију Григорија Божовића, угледног књижевника, професора призренске Богословије, националног радника и репортера *Полиџике* пре Другог светског рата. Захтев је поднео Божовићев рођак, професор Филозофског факултета у Косовској Митровици, др Маринко Божовић. Констатујући да је Григорије Божовић био антикомуниста, суд је закључио да је овом угледном књижевнику и новинару суђено из политичких и идеолошких разлога, а да му је неоснована, најтежа, казна изречена зато што је *био велики Србин*. Доносећи решење о рехабилитацији, суд је ценио и околност да у пресуди на смрт Григорију Божовићу није била дата никаква правна поука, нити су изнети довољни и правно ваљани наводи како је уопште утврђено чињенично стање о његовој кривници (Објављено у *Полиџици* 19. 05. 2008).

³ Професор Драгомир Костић, у својој књизи *Српска ђроза на Косову и Метохији* (1945–2000), Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 2002, стр. 9. бавио се овом проблематиком. Он закључује да се књижевност на овом простору развијала далеко од књижевних и уметничких ауторитета, и да је као таква, најчешће остајала по страни, усамљена и углавном непризната.

падала јединственом српском културном простору, косовско-метохијска литература је по неком немом споразуму, маргинализована.¹

У послератном периоду револуционарног надахнућа, роман је био најподеснија књижевна врста којом су писци тога доба сведочили о рату и револуцији. Ради бољег разумевања ове врсте романа неопходно је нагласити да је социјално ангажована уметност у Србији, у односу на естетску вредност дела, предност давала политичком и идеолошком прагматизму. Писци произашли из Другог светског рата, који су тежили верном приказивању револуције у књижевности (наравно, подразумевана је сопствена визура са аспекта победничке стране) за собом су остављали маргинална књижевна дела (Чедомир Миндеровић: *Облаци над Таром*, Драган Симић: *Нисам дио сам*, Ото Бихаљи Мерин: *Довиђења у октобру*, Вера Обреновић Делибашић: *Кроз ничију земљу*). По мишљењу критичара, значајан помак у модернизацији романа тог периода представљају романи са елементима модерног: *Свагда* Михаила Лалића (1950), *Зимско љењовање* Владана Деснице (1950),

¹ У Антологији српске прозе Косова и Метохије (1945–2000) *Свила у њејелу*, Институт за српску културу; Друштво књижевника Косова и Метохије; Културно-просветна заједница Подгорице. Приштина/ Подгорица, 2000. стр. 11, професор Драгомир Костић истакао је да је од матичне државе форсирана, често и агресивно, књижевност стварана на другом језику, албанском или турском. Издавачи у Београду или Новом Саду су, на пример, радије објављивали преведена дела албанских и турских писаца са Косова и Метохије, мада су ти преводи могли бити објављени (као што су и објављивани, али, изгледа, не довољно, односно недовољно афирмативно) у Приштини, него српске ауторе с овог подручја. Чак су и листови и њихови подлиски (Књижевни додатак у Јединству са рубриком Млади шиптарски приповедачи), као и часопис Стремљења, који су излазили на српском језику, покретани, између осталог, да би се албанска књижевност преводила и тиме јој била отворена врата Југославије и света. На другој страни, српски писци, који су све то немоћно гледали, још су додатно потцењивани, и то управо од стране оних које је држава форсирала. Тако, на пример, у *Трајању, Антилопији и прозе на Косову* Вехапа Шите и Реџепа Ћосје, објављеној у Сарајеву 1971, српски писци и српска књижевност на овом простору нису ни поменути. Због наведених околности, периодизација српске послератне прозне књижевности на Косову и Метохији, поред књижевног, условљена је историјским и социолошко-културолошким аспектима. У том контексту, могу се уочити три периода и модела: традиционалистички (Вук Филиповић, Данило Николић и рана остварења Божидача Милидраговића); модернистички (Пера Стефановић, Миленко Јефтовић, Петар Сарић) и артистички период (Бождар Милидраговић, Радосав Стојановић, Ацо Ракочевић).

Далеко је сунце Добрице Ђосића (1951) и Песма Оскара Давича (1952). Наведени писци одређивали су књижевни укус и били узор будућим писцима. Високе функције у партијској хијерархији, као и добијене књижевне награде, доприносиле су њиховом угледу. Ослобађајући се класичног наслеђа реализма, њихови романи увели су нове вредности у књижевност тога доба. Централно место пишчевог интересовања више није искључиво револуција, већ појединац који сопственим искуством одражава тадашње друштвеноисторијске прилике. Јунаци романа више нису само носиоци и тумачи одређене идеологије, већ су приказани кроз лични доживљај датих околности. Међутим, ма колико се тадашњи критичари трудили да укажу на помак у модернизацији романа, и садржином и поруком, роман овог периода потпуно је у служби система. Тадашња читалачка публика углавном није разликовала стварност књижевног дела од стварности живота, па су послератни романи доживљавани као верно сведочанство о рату и револуцији. С друге стране, о времену у коме су живели (промена друштвеног система, прогон *народних нејријашеља*, обрачуни са неистомишљеницима, казамати, ломљење човекове личности и ограничавање слободе) није било ни речи. Управо на трагу поменутих романописцима који су направили формални заокрет у развоју српског романа о рату и револуцији, налазио се Вукашин Филиповић.

Филиповића можемо сматрати зачетником послератне српске књижевности на Косову и Метохији. Свој први роман *Трајкови* објавио је 1957. године.¹ Роман је штампан у издању *Народне просвете* из Сарајева, као трећенаграђени на годишњем конкурс. Годину дана касније, објављен је у преводу на албански језик. Роман младог писца (када је објављен аутор је имао 27 година) био је први роман на косовскометохијским просторима, али не и први роман тока свести са темом смисла рата и револуције.²

Чак и у Поговору првом издању *Трајкова*³, који представља део образложења награде, критика је идеолошки осенчена:

¹ Драгомир Костић у књизи *Српска проза на Косову и Метохији (1945–2000)*, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 2002. стр. 19, ту годину сматра најзначајнијом за први почетни период послератног прозног стварања на српском језику на Косову и Метохији.

„Овај први његов роман и поред извјесних слабости у фактури, очигледно због недостатка дуже праксе, одаје писца знатних могућности. 'Трагови' вјерно одражавају живот рудара у условима капиталистичке експлоатације, а касније талијанске и њемачке окупације. Рудари Косовског рудника приказани су веома пластично у односу и сукобу са временом у којем се јавља чудовишни феномен издаје у облицима четништва и албанског квислинштва.”

Дакле, поред наведених „недостатака у фактури” и тек наслућивању „писца знатних могућности”, дело је извесно препоручила подобна тематика „четништва и квислинштва”.

Безбожне књиге и глава од иловаче

Трагови тематски обухватају простор Косова и Метохије. То је прича о Косовцима и досељеницима, о побуни рудара Раскова, Срба и Албанаца, против окупаторске експлоатације и њиховом организовању револуције. Беда рударског живота са пониженим и исцрпљеним рударским породицама збија рударе око туберкулозног учитеља Мандића, идеолога револуције. Трагични ликови Младена Грујића и његовог оца Танде, са јасном границом међу њиховим световима и широк дијапазон женских ликова, од патријархалне Венке, преко револуционарке Марте, па све до морално посрнуле Софије и Катарине, чине окосницу дела. Ту су и власник угљенокопа Живић, кога рударске породице зову – Шешир крвопија, Руди Фаркаш, колонело Луићи, Младенов прија-

² Милош Ђорђевић је у својој књизи *Дело Вука Филиповића*, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 2004, стр. 123. приметио да је структуром и лепезом идеја, по својим вредностима, роман на трагу већ створеног у српском роману. Јер, две године пре *Трагова* објављен је роман *Дај нам данас* Радомира Константоновића, роман тока свести, који је темом смисла рата и револуције и њиховог одјека у душама појединаца – значио и укључивање српског романа у европске токове. *Трагови* зато представљају већ виђено или, боље речено, већ остварено у развојном току српског романа.

³ Мисли се на Поговор у књизи: Вук Филиповић, *Трагови*, Народна просвјета, Сарајево, 1957.

тељ Даут, партизани... Мисао водиља романа је стара косовска песма *Сѿојна мома бразду коѿа*.

Митизација стварности, посебно револуције, опште је место послератних романа које је Филиповић углавном пресликао у *Траѿовима*. Евидентно је и потпуно одсуство хумора, као и уочљива патетика и интелектуализам. Драматичност у обликовању радње, инсистирање на тешким, трагичним ситуацијама, поетизација језика и патетичан тон, све указује на артикулисање новог човека дораслом новом добу које долази.

Аутор нас у дело уводи кроз икону Светог Јована Крститеља (Главосека) и кандилом које под њом гори. Приказ крсне славе, коју прославља домаћин Танда Грујић, уобличава први слој романа, саткан од патријархалне атмосфере традиционалне косовске породице, чији је распад већ наговештен Младеновим одсуством. Отужни звуци старе косовске песме *Сѿојна Мома бразду коѿа, дан до ѿладне, дан до ѿроба...* уоквирују слику света са којим је Младен заувек раскрстио. Младен је православну веру заменио *учиѿељевим доѿом*.

„Аѿа Тандо, ми смо будале што не пустисмо наше псе да растргну оног жутог човека кад се појавио у Угљаре тридесет пете... Изађем ја у поноћ у обор. Јагњила се овца. Погледам кроз брестове гране. Прозор на школи светли. Тамо је одлазио твој син и Ставра и онај Даут црни, чворновати, из Дренице, познајете га. Учитељица је скренула пажњу оцу Сотирру, отац Сотир инспектору, па се умешао и наредник жандармерије. У орману пронашли безбожне књиге и главу од иловаче. То је био учитељев бог. Отровао се и твој син, аѿа Тандо.”¹

Филиповић конституише два непомирљива света које спаја једино родитељска жртва, нарочито на почетку и на крају романа. Најпре када страдалник Танда робија уместо сина, и на крају када „као јајње на заклање” буде жртвован Младеновим идејама. Тандин свет је свет љубави и жртве, а Младенов осиноности и отпадништва.

Идеолошке импликације у делу посебно су уочљиве у *браѿи-сѿиву и јединсѿиву* Срба и Албанаца. Иако се подразумева историј-

¹ Вук Филиповић, *Траѿови*, Народна просвјета, Сарајево, 1957. стр. 8.

ски међуетнички јаз међу овим народима, писац у подтексту сугерише да заједничка несрећа и виши интереси подразумевају идентичан пут традиционално конфронтираних страна. Сликајући косовски миље, било би веродостојније да се писац задржао на уметничкој функцији албанског језика, којом је дочарао породични, друштвени и социјални живот Албанаца.¹

Власник угљенокопа, Петар Живић (Шешир крвопија)

„Био је примерно ухрањен и образован толико да је знао да издваја појам Балкана од Европе, али вешт да купује акције и најми сеоску голотињу... Волео је Стевана Немању и мрзио латиницу.”²

То да је Шешир крвопија, који је живео од зноја сеоске голотиње, волео Стевана Немању и мрзео латиницу (наизглед успутно, суштински тенденциозно) имплицира његов национални идентитет, његово *великосрпство*, са којим се у послератном периоду када је роман стваран, морало коначно обрачунати.

Чак и када Живић евоцира успомене на почетак рада угљенокопа, који рудари логорашког изгледа доживљавају као ад који их гута заједно са њиховим гладним и вашљивим породицама, аутор их ставља у контекст националних симбола. Све почиње на сабору испред храма Светог Николе (чију је градњу финансирао Живић) патриотским заносом који се позива на 1389. годину, уз неизбежно присуство свештеника Сотира. Управо тај приказ, замутио је очи Косовцима који су у њему наслутили подземље своје будућности. Када епидемија почиње да коси рударе, које из барака на сеоско гробље износе у просто израђеним ковчезима, чак и кроз уста инжењера Бенигера проговара револуционар:

„Баснословна сума бачена је, господине, на украшавање храма Светог Ђорђа, а нема амбуланте... Баснословна сума страћена за хуманизам апстракције и мистике, за фреске и осигурање рајског насеља душе Ваше екселенције, дођавола,

¹ Занимљив је податак да су прве приповетке Вукашина Филиповића, *Бемо и Ујуйова бразда*, које иначе спадају у прве послератне прозне радове на Косову и Метохији, иако написане на српском језику, са тематиком из живота других нација, што се може тумачити аутоцензуром, најстрашнијим обликом насиља писца над самим собом.

² Вук Филиповић, *Трагови*, Народна просвјета, Сарајево, 1957. стр. 48.

сума исцеђена из костију ових будала за мир душе побожног акционара, за позлаћене олtare и аждахе и распећа каквих иначе има напретек, за савремене голготе царства микроба и вируса...”¹

Уз поменути констатацију да су послератни романи доживљавани као верна сведочанства о рату и револуцији, требало је придодати проверене методе политичке индоктринације којима се постизало помућење смисла за критичко процењивање реалних догађаја. Тако читалац, који се већ налази у индоктринираном окружењу, несвесно идентификује почетак суноврата рударских породица са елементима религиозног и националног.

Чак и у приказу љубавног заноса између Младена и Катарине Фаркаш, када се Младен, растрзан између страсти и зова револуције, одлучује да ризикује углед револуционара, писац радњу смешта у оскрнављени сеоски манастир. Ако накнадно сагледамо историјски контекст радње романа, суочавамо се са чињеницом да су у току Другог светског рата немачки фашисти манастире користили као болнице, а комунисти као коњушнице.² Имајући у виду ово историјско бремене српског народа, писац поменути сцену смешта у оскрнављени манастир без икаквог уметничког утемељења, мотивисан искључиво идеолошки. Катарина у вртлогу страсти, *дува у њламен кандила* у манастиру који је сада преноћиште за *скијџнице и кајџранције*. Гашењем манастирског кандила, Катарина симболички гаси пламен кандила под Тандином славском иконом Светог Јована Крститеља, чија глава почива на крвавом убрусу...

На самом крају романа, Филипковић ублажава идеолошку оштрицу, и Младенова неочекивана одлука да се супротстави зову револуције и не оде са рударима, чини га обичним човеком од крви и меса.

Циљ овог рада свакако није да се оспори таленат Вукашина Филипковића, већ да се укаже на погубан утицај тоталитарних режима на уметничко стваралаштво. Колико је било Григорија Божовића или оних који су после Другог светског рата одложили перо

¹ Исто, стр. 52.

² Драгиша Милосављевић, *Изјубљена ризница манастира Милешеве*, Службени гласник, Београд, 2010. стр. 47.

немоћни да се супротставе и искажу? Филипковић је, бавећи се књижевном теоријом и критиком, активно био присутан у савременим књижевним токовима (*Поетика Виктора Шкловског*), тема *Трајова*, такође је била актуелна. Да ли је можда млади књижевник у теорији и критици тражио уточиште за свој таленат, јер се у тој области, за разлику од прозе, бављење актуелном тематиком није нужно плаћало уметничком слободом? Да ли је Филипковићево упадљиво инсистирање на томе да тумач књижевног дела мора бити нужно усредсређен искључиво на текст, занемарујући вантекстовне околности, попут пишчеве биографије, заправо потреба да се на индиректан начин одрекне једног дела своје прозе? На ова хипотетичка питања не можемо добити одговор, али се над њима можемо замислити.

Роман *Трајови* свакако заузима значајно место у низу српских романа са тематиком рата и револуције, а у историји српске књижевности остаће забележен као први роман са овом тематиком на Косову и Метохији. Упркос несумњивим утицајима и идеолошко-револуционарној мотивацији, аутор је покушао да их донекле надиђе и да у роман угради аутентичан слој сведочанства о животу у косовској равници.

Литература

1. Вук Филипковић, *Трајови*, Народна просвјета, Сарајево, 1957.
2. Миленко Јевтовић, *Личности и књижевно дело Григорија Божовића*, Стари Колашин, Нови свет, Институт за српску културу, Зубин Поток, Приштина, 1996.
3. Драгомир Костић, *Српска ѓроза на Косову и Метохији (1945–2000)*, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 2002.
4. Драгомир Костић, *Свила у њејелу, Анѓолоѓија српске ѓрозе Косова и Метохије (1945–2000)*, Институт за српску културу; Друштво књижевника Косова и Метохије; Културнопросветна заједница Подгорице. Приштина/Подгорица, 2000.
5. Милош Ђорђевић, *Дело Вука Филипковића*, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 2004.
6. Драгиша Милосављевић, *Изѓубљена ризница манасѓира Милешеѓе*, Службени гласник, Београд, 2010.

7. Миролуб Милановић, *Пола века ћушања: Један поглед на српску прозу друге половине двадесетог века*, Едиција Браничево, Пожаревац, 2008.
8. Владета Јеротић, *Између ауторитета и слободе*, Просвета, Београд, 1980.